

аспірант Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

СПРОБА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОПИСУ ГРУПИ «ІНТЕЛЕКТ» В
СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ: НА ОСНОВІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ
ДЖЕРЕЛ

В цій статті вперше зроблено спробу описати **концептополе інтелекту** на основі його лексикографічної інтерпретації в німецькій мові та виділено його складові частини.

Ключові слова: інтелект, концептополе.

Ugrynyuk R.

AN ATTEMPT OF CONCEPTUAL DESCRIPTION OF THE GROUP OF
INTELLECT IN MODERN GERMAN LANGUAGE ON THE BASIS OF
LEXICOGRAPHICAL SOURCES

In this article we made an attempt to describe the concept-field of intellect on the basis of it's lexicographical interpretation in German language and to select it's components.

Key words: intellect, concept-field.

Останніми роками все більшої актуальності набувають наукові праці, у яких аналіз лексико-семантичного поля здійснюється з позицій когнітивної лінгвістики. Це, наприклад, роботи О.О. Борисова [2], Ю.Ю. Шамаєвої [5], Т.О. Шваб [6], Л.О. Ніжегородцевої-Кириченко [4], І.В. Навроцької [3] та ін.

На нашу думку, найбільш перспективною є спроба об'єднаного підходу до дослідження лексичних угруповань.

З огляду на це метою статті є опис **концептополя інтелекту** на основі його лексикографічної інтерпретації в німецькій мові та виділення його складових частин, що проводиться вперше.

Ураховуючи попередні результати дослідження, ми прийшли до важливого висновку, що спільними ознаками для ЛСП і концепту є те, що вони включають різночастиномовні категорії, мають ієрархічну будову та польову структуру (ядро, основний склад, периферію). Серед відмінних слід назвати такі: концепт представлений у свідомості мовців, а поле має мовне вираження; концепт належить до концептуальної, а семантичне поле до мовної картини світу; концепти мають етно-національну специфіку, поле не має; ЛСГ можна виокремити користуючись словниками, а концепт, як правило, дедуктивним шляхом. Отже, не лише спільні ознаки дозволяють стверджувати про важливість об'єднаного підходу, а й відмінні. Оскільки концепт представлений у свідомості мовців, ми вивчаємо через його мовне вираження.

Виділення основних складових інтелекту здійснено на матеріалі праць німецьких учених присвячених проблемам інтелекту та десяти опрацьованих фахових словників-довідників (з них чотири психологічних: 1) «Большой психологический словарь» складений Б. Мещеряковим та В. Зинченко; 2) «Современный словарь по психологии» під редакцією В.В. Юрчука; 3) «Психологический словарь» під редакцією В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова; 4) «Сучасний тлумачний психологічний словник» під редакцією В.Б. Шапара, три філософських: 1) «Філософський словник» за редакцією В.І. Шинкарука; 2) «Философский словарь» під редакцією І.Т. Фролова; 3) «Філософський енциклопедичний словник» під редакцією В.І. Шинкарука, та три енциклопедичних: 1) «Украинская советская энциклопедия» під редакцією української радянської енциклопедії (Том 4); 2) «Философская энциклопедия» за редакцією Ф.В. Константинова; 3) «Українська радянська енциклопедія» за редакцією української радянської енциклопедії (Том 5). Виявлені дефініції виписувалися та зіставлялися, на основі чого було виділено 6 ключових характеристик (див. нижче). Матеріалом практичного дослідження послужили п'ять фразеологічних словників. Це німецькомовний тлумачний словник Duden сталих виразів та приказок (11 том) та словник цитат і висловлювань (12 том), які

також вважаємо фразеологізмами [11, 83], німецько-український фразеологічний словник за редакцією В.І. Гавриця, О.П. Пророченко, німецько-російський фразеологічний словник, укладений Л.Е. Біновичем і Н.Н. Грішином, фразеологічний словник німецької мови за редакцією Л.С. Осовецької, К.М. Сільвестрової та тлумачний словник сучасної німецької ідіоматики В. Фрідріха. Усі виписані з них ФО. було поділено на основі та за кількістю компонентів їх тлумачень, спираючись на наявні класифікації інтелекту в німецьких психологічних дослідженнях [7; 8; 9; 10; 12; 13; 14; 15; 16] та виділені ключові характеристики, на 6 тематичних груп:

1. Розумова здатність, напр., *eine weiche Birne haben, nicht ganz dicht sein*, які вказують на розум людини, тлумачачись, як правило, через *nicht recht bei Verstand sein*;

2. Інтелект як пізнання, яке включає наступні пізнавальні здібності: мислення, сприйняття, пам'ять, відчуття, уява, уявлення, напр., ф.о. *jmdm. schießt das Blatt*, яка тлумачиться *jmdm. kommt eine Erkenntnis*, тобто вказується на пізнавальну здібність – сприйняття; *sich [über etwas] den Kopf / Schädel zerbrechen / zermartern / zergrübeln, jmdm. nicht aus dem Sinn gehen/wollen*. Перший фразеологізм тлумачиться *[über etwas] angestrengt nachdenken*, а другий *jmds. Gedanken ständig beschäftigen* і обидва вказують на реалізацію пізнавальної здібності – мислення;

3а) Інтелект як ефективне використання набутих знань у процесі життєдіяльності для успішної адаптації до нових життєвих задач, напр. *der kluge Mann baut vor, ein alter / kein heuriger Hase sein*. Обидва звороти вказують на людину, яка здобула певні знання в результаті досвіду.

3б) Інтелект як реалізація соціального фактору (тобто активної діяльності, життєвого досвіду), напр. *Räson annehmen/zur Räson kommen - zur Einsicht kommen, vernünftig werden; Lehrgeld geben/zahlen [müssen] - Erfahrungen durch Mißerfolg, Schaden gewinnen*, оскільки неможливо стати

розумним лише від природи, а також в процесі набуття життєвого досвіду;

4. Інтелект як природні задатки (можливості мозку), напр. *jmdm. im Blut liegen* вказує на те, що в людини вроджене обдарування, а *schwer von Karree sein* є свідченням того, що хто-небудь тупий, оскільки погано метикує, а швидкість мислення дається від природи.

5. Здатність вирішувати задачі (приймати рішення, розумно діяти, передбачати), напр. *jmd. ist glatt wie ein Aal* тлумачиться *jemand ist schwer zu fassen, entzieht sich geschickt*, тобто хто-небудь верткий, мов в'юн, хитрий і, як результат, вирішує вдало задачу, швидко передбачає, приймає рішення.

Вихідним для віднесення тієї чи іншої фразеологічної одиниці до відповідної групи було відповідне тлумачення інтелекту. Ф.о. була віднесена до певної групи за наступним принципом: якщо згідно її тлумачення вона відносилась до певної групи за 2-ма або більше словниками. Якщо лише за 1-м, то ми її до цієї групи не включали. При цьому один фразеологізм міг відноситись до кількох груп (найчастіше тоді, коли він був полісемічним).

У межах кожної групи було виділено ознаки, які їй характерні. Ми виділили їх на основі класифікації з «Антології концептів», автори якої зазначають, що концепт розум структурується рядом релевантних ознак: вітальних, вегетативних, антропоморфних, предметних, просторових і часових [1, 213]. Слід зазначити, що при виокремленні ознак брались до уваги компоненти самих ФО, а не їх тлумачення.

Загалом ми виділили блок ознак «живої» (див. рис. 1) та «неживої природи» (див. рис. 2). До першого ми віднесли наступні ознаки:

– антропоморфна, яка є переважаючою ознакою і присутня більшості фразеологізмів усіх груп. Слід зазначити, що при виділенні цієї ознаки виникла складність, оскільки їм водночас притаманна низка різних ознак: функціональна, предметна, просторова та інші, які також властиві фразеологізмам рослинного та

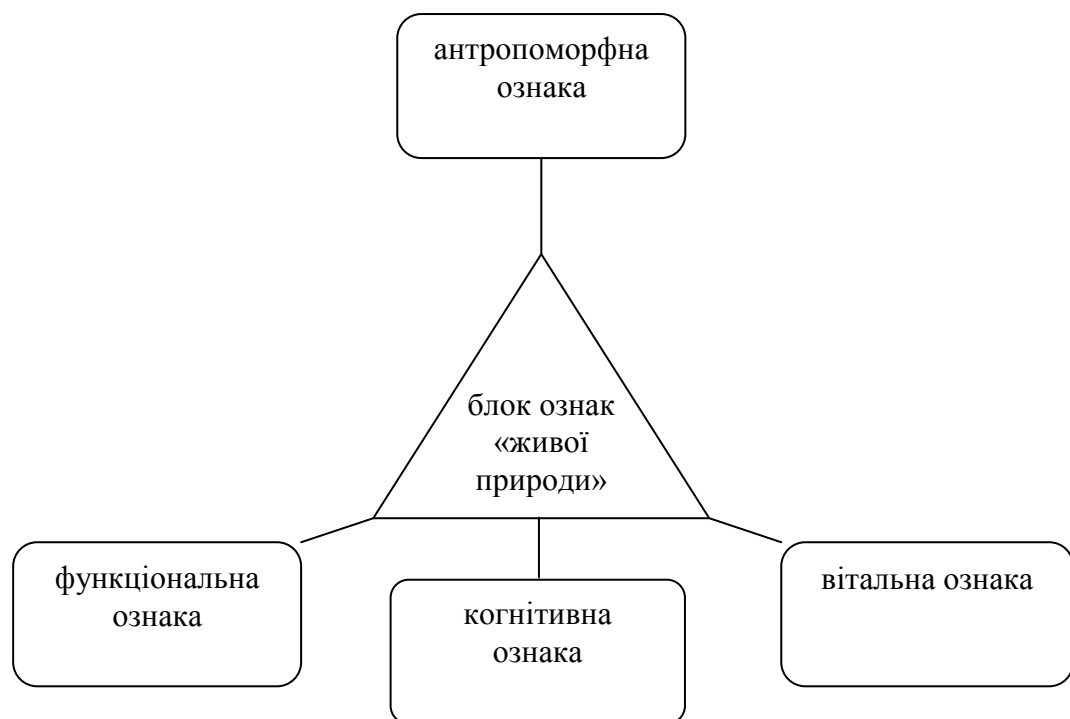
тваринного походження. Скажімо в ф.о. *den Arsch offen haben* можна було б позначити ознаку як антропоморфно-тваринну, оскільки задня частина тіла є як в людини так і в тварини, але малась на увазі людина. Враховуючи той факт, що коли мавпа ходить з оголеною задньою частиною тіла – це нікого не хвилює. А поява людини у такому вигляді наводить на думку, що вона несповна розуму. Тобто хоча декілька ф.о. були рослинного (5 ф.о.), та тваринного (13 ф.о.) походження, напр., *das Gras wachsen hören; nicht die (keine) Bohne verstehen; eine weiche Birne haben; das Ei, Küken will klüger sein, als die Henne; von etwas soviel verstehen wie der Hahn vom Eierlegen / wie die Kuh vom Radfahren; vom Hahn beflattert, betrampelt sein*, але всі вони спрямовані на людину. Чи скажімо коли мовець вживає стале словосполучення *ein Spatzenhirn haben*, то має на увазі людський мозок, який начебто функціонує, як у горобця підрозуміваючи його незначний об'єм. Таким чином аналіз показав, що людина стоїть в центрі всього інтелекту. Природа може бути геніальною, але вона не є розумна, вона є лише геніальна.

– функціональна напр., *eine weiche Birne haben, Raupen im Kopf haben, einen Floh im Ohr haben, einen Vogel haben, nicht [ganz/recht] bei Trost sein*. В рамках дослідження концепту розум в «Антології концептів» виділяють вегетативну ознаку [АК с.213]. Органи і тканини (у людини та хребетних тварин) виконують вегетативні функції – травлення, ріст, розмноження, виділення, дихання, циркуляцію рідин [12 с.94]. Тобто стосується функціонування тваринного та людського організмів. Але оскільки ряд вегетативних функцій властиві і нехребетним тваринам та рослинам – ріст, розмноження, циркуляція рідин, то ми відносимо вегетативну функцію до всіх тварин, комах і рослин. Розуміючи вегетативність, що це є функціонування різнотипних організмів, позначаємо її в нашому дослідженні терміном «функціональна» і вважаємо, що вона стосується функціонування організмів рослини, тварини, комахи, птаха та людини. В межах функціональної ознаки – ми виділили функціонально-рослинну ознаку, напр. *etwas an der Erbse haben*, функціонально-тваринну, напр., *einen Vogel haben*;

Raupen im Kopf haben та функціонально-людську, напр. *seine fünf Sinne nicht [richtig] beisammenhaben; schwer / langsam von Begriff sein*. Необхідно підкреслити, що переважає функціонально-людська ознака.

– когнітивна (стосується пізнання), напр., *du träumst wohl, Denken ist Glückssache [aber du hast kein Glück] – du bist begriffsstutzig, hast nicht richtig überlegt, hast das falsch gemacht*, в якому компонент *Denken* прямо вказує на мислення.

– вітальна – залежить від стану функціонування організму і компонент *Sinnen* у словосполученні *[nicht] bei Sinnen sein* вказує на ознаку прижиттєвості.

блок ознак «живої природи»

рис.1

До блоку ознак «неживої природи» ввійшли:

– предметна (що стосується предметів об'єктивної дійсності). Ця ознака зустрічається трьох типів: за місцезнаходженням, напр., *nicht ganz richtig im Oberstübchen sein, bei jmdm. ist es unterm Dach nicht ganz richtig*, за матеріалом, напр., *jmdm. brennt der Kittel* та за густиною матеріалу *nicht ganz dicht sein*;

– явища (тобто відноситься до явищ об'єктивної дійсності), напр., *sein Licht leuchten lassen*, тобто випромінювати світло свого розуму, освіченості, таланту;

– стихії (стосується звичного для когось середовища, оточення, улюбленого кола занять, інтересів, що-небудь духовно близького комусь), напр., *sich in seinem Element fühlen*;

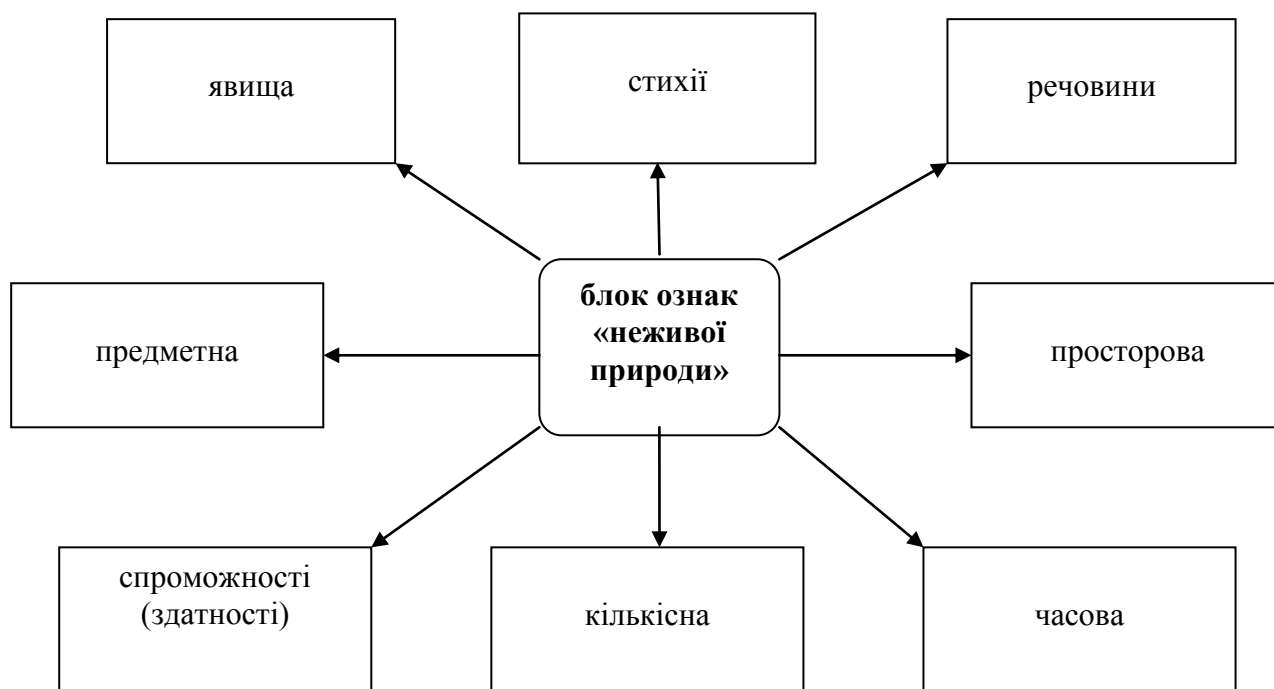
– ознака речовини (співвідноситься з речовинами об'єктивної дійсності). Вона поділяється на 3 групи: у вигляді рідини напр., *dir hat wohl jmd. etwas in den Kaffee getan*; твердої речовини напр., *dastehen wie Butter an der Sonne* та порошку напр., *das Pulver / (auch:) Schießpulver nicht erfunden haben*.

– просторова (характеризує взаємне розташування співіснуючих об'єктів), напр., *nicht von hier sein*. А також в її рамках зустрілись ознаки висоти (5), напр., *jmdm./für jmdn. zu hoch sein*, довжини (1), напр., *eine lange Leitung haben*, руху (10), напр., *jmdn. auf / hinter die Sprünge kommen*, рух по колу (1), напр., *auf / hinter den richtigen Dreh kommen*, рух зсередини (2), напр., *die Bilanz aus etwas ziehen*, руху по осі «вверх-вниз» (1), напр., *die Achsel[n] / mit den Achseln zucken* та поверхня (10), напр., *auf der Leitung stehen*. Фразеологізму *mit seinem Latein / mit seiner Kunst / mit seinem Verstand / mit seiner Weisheit am Ende sein* властива просторово-часова ознака, оскільки „das Ende“ тлумачиться, як „äußerster räumlicher oder zeitlicher Punkt“.

– часова (виражає тривалість і послідовність подій), напр., *du bist wohl [als Kind] zu heiß gebadet worden; schwer / langsam von Begriff sein*. Перший вказує на те що з людиною не все гаразд, оскільки **в дитинстві** її купали в загарячій воді, а другий, що в людини пізнавальні процеси проходять **повільно**;

– кількісна, напр., *vier Augen sehen mehr, als zwei; sich etwas an den zehn / fünf Fingern abzählen*.

– ознака спроможності (здатності), напр., *jmd. hat/jmd. besitzt/in jmdm. steckt das Zeug zu etwas*;

блок ознак «неживої природи»

рис. 2

Додатково до числа ознак, які були включені в класифікацію «Антології концептів», ми виділили ще й ознаку явища, кількісну, спроможності (здатності) та когнітивну.

Як бачимо за цими кількісними показниками та якісними характеристиками можна зрозуміти, що інтелект у свідомості німців не є єдине ціле, а має свою структуру і включає в себе: розумову здатність, пізнавальні здібності, використання набутих знань у процесі життєдіяльності для успішної адаптації до нових життєвих задач, соціальний фактор, природні задатки та здатність вирішувати задачі.

Ознаки, які були виділені в межах кожної групи, ми поділили на два блоки: блок ознак «живої природи» та «блок ознак неживої природи».

До блоку «живої природи» належать **антропоморфна**, **функціональна**, **когнітивна** та **вітальна** ознаки. Найбільшій кількості фразеологізмів (99,5%) характерна антропоморфна ознака, оскільки майже всі ф.о. спрямовані на людину. **Функціональна** (стосується функціонування різнотипних організмів) властива 39,8% ф.о. у всіх групах. **Когнітивна** (стосується пізнання) ознака

властива 17,4% фразеологізмів. **Вітальна** характерна лише 0,45% ф.о. Проаналізований матеріал дає право стверджувати, що людина стоїть в центрі всього інтелекту. Природа може геніальна, але вона не є розумна, вона лише геніальна. Але незважаючи на це антропоморфна, функціональна та когнітивна ознаки стосуються безпосередньо інтелектуальної діяльності людини. Відносно цього серед блоку «неживої природи» найкращий результат показала просторова ознака, яка характерна 15,3% ф.о. А також наступні ознаки блоку «неживої природи» властиві окремо одна від одної порівняно невеликому відсотку фразеологізмів: предметна 9,1%, явища 2,1%, стихії 1,2%, речовинна 2%, часова 3,5%, кількісна 0,63%, спроможності (здатності) 6,8%. Таким чином викладений матеріал дає можливість зробити висновок, що перелічені ознаки не стосуються безпосередньо інтелектуальної діяльності людини, а відтак належать до периферії у свідомості носіїв німецької мови в межах концепту інтелектуальна діяльність.

У перспективі слід здійснити опис також на основі текстів художньої літератури та періодичних видань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология концептов // Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Борисов О.О. Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англійської художньої прози): Автореф. ... канд. філол. н.: 10.02.04. – Донецьк, 2005. – 20 с.
3. Навроцька І.В. Слова і фраземи російської мови на позначення інтелектуальних якостей людини (ономасіологічний та семасіологічний аспекти): Автореф. дис... канд. філол. наук. – Харків, 1998. – 14 с.
4. Ніжегородцева-Кириченко Л.О. Лексико-семантичне поле «інтелектуальна діяльність»: досвід концептуального аналізу (на матеріалі іменників сучасної англійської мови): Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 1998. – 15 с.

5. Шамаєва Ю.Ю. Когнітивна структура концепту «РАДІСТЬ» (на матеріалі англійської мови): Автореф. канд. філол.н.: 10.02.04. – Харків, 2004. – 20 с.
6. Шваб Т.О. Еволюція концепту «ГЕРОЇЗМ» в англійській мові (на матеріалі текстів давньо-англ., середньоанглійського та ранньомовоанглійського періодів): Дисертація...канд..філол.н: 10.02.04. – К., 2006. – 254 с.
7. Der Intelligenzbegriff in den verschiedenen Wissenschaften / hrsg. von W. Strombach, M.J. Tauber, B. Resch. – Wien: München: R. Oldenbourg, 1985. – 174 S.
8. Jäger A.O. Dimensionen der Intelligenz. 3 Auflage. – Göttingen: Hogrefe, 1973. – 421 S.
9. Kail R. Menschliche Intelligenz. – Heidelberg: Spektrum-der-Wissenschaft-Verlagsgesellschaft, 1988. – 192 S.
10. Neubauer A. Intelligenz und Geschwindigkeit der Informationsverarbeitung. – Wien: Springer, 1995. – 213 S.
11. Oguy O. Lexikologie der deutschen Sprache. – Winniza: Nova Knyha, 2002. – 180 S.
12. Revesz G. Talent und Genie. Grundzüge einer Begabungspsychologie. – Bern: Francke, 1952. – 385 S.
13. Roth E., Oswald W.D. Daumenlang K. Intelligenz. Aspekte – Probleme – Perspektiven. – Stuttgart: W. Kohlhammer GmbH, 1973. – 180 S.
14. Schwibbe G. Intelligenz und Sprache: zur Vorhersagbarkeit der intellektuellen Niveaus mittels kontentanalyt. Indikatoren. – Bochum: Studienverlag Brockmeyer, 1984. – 200 S.
15. Sternberg R.J. Beyond IQ: a triarchic theory of human intelligence. – Cambridge: UP, 1985. – 411 P.
16. Waldmann M., Weinert F. Intelligenz und Denken: Perspektiven der Hochbegabtenforschung. – Göttingen: Dr. C.J. Hogrefe, 1990. – 220 S.